

Kontsur V. V. Trade-unions` organization building through the prism of total ideological influence on the society (50th — 60th XX c.).

The article centers on the peculiarities of trade-unions` organization building during the period known as “the Thaw”. The author proves that trade-unions` unconditional subordination to leading role of the ruling party and their imitation of the party`s organization building principles caused distortion of the natural functions of the organization of working people.

О. В. Струченков

ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ ДОНБАСУ ТА СТАХАНОВСЬКИЙ РУХ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1930-х РОКІВ

У другій половині 1930-х років індустриальний ривок, розпочатий партійно-державним керівництвом СРСР, вийшов на завершальну стадію. Найбільш помітним явищем соціально-економічного життя тієї доби став стахановський рух (рух новаторів). У радянській історіографії доволі докладно висвітлена участь у ньому лише робітників — класу-гегемону. У той же час майже відсутні ґрунтовні розвідки про залучення до нових методів ударної роботи інженерно-технічних працівників (ІТП). Але без досвідчених спеціалістів, які здійснювали організацію, керівництво та нагляд за виконанням робіт, рух новаторів як такий не міг взагалі існувати.

У цілому вплив стахановського руху на виробничу діяльність та долю технічної інтелігенції Донбасу вивчений надзвичайно слабо. Література другої половини 1930-х років представлена низкою науково-популярних брошур, які пропагували серед спеціалістів передовий досвід роботи окремих ІТП-новаторів. При цьому в них наголошувалося на необхідності остаточно зломити опір стахановському руху з боку контрреволюційно налаштованої частини техперсоналу.

Відхід від тези Сталіна про вороже ставлення технічної інтелігенції до стахановського руху відбувся на початку 1960-х років. В. С. Волков та Г. В. Касьянов уперше проаналізували внесок спеціалістів у розвиток руху новаторів [1]. Утім, дослідники спеціально не торкалися участі в новому трудовому почи-

ні ІТП Донбасу. Крім того, усіялько наголошувалося на керівній ролі ВКП(б) у залученні спеціалістів до руху новаторів. Той факт, що це залучення здійснювалося адміністративними методами, а провал стахановського руху був використаний владою як привід для організації масових репресій проти інженерно-технічної інтелігенції, ігнорувався.

Перегляд усталеної за радянських часів точки зору щодо причин, характеру та наслідків стахановського руху, а також місця в ньому спеціалістів відноситься до початку 1990-х років. У роботах М. П. Трояна та Г. В. Касьянова на основі нових джерел розвивалися ідеологічні міфи та переконливо доводилося, що рух новаторів був насильно нав'язаний технічній інтелігенції і не мав значного поширення в її середовищі [2].

Отже, невисокий рівень розробленості даної проблеми, а також її актуальність для з'ясування сутності політичних та соціально-економічних процесів, які мали місце в Україні в другій половині 1930-х років, спонукали звернутися до питання про участь технічної інтелігенції Донбасу в стахановському русі. Метою запропонованої статті є всебічне, комплексне вивчення різноманітних аспектів виробничої діяльності та настроїв ІТП у зв'язку з появою стахановського руху є. Завдання даної статті полягають у тому, щоб: 1) проаналізувати ступінь розробленості теми; 2) виявити форми участі ІТП Донбасу в русі новаторів; 3) проаналізувати основні напрями державної політики стосовно технічної інтелігенції у зв'язку з розгортанням стахановського руху; 4) окреслити перспективи вивчення запропонованої теми в майбутньому.

Як відомо, стахановський рух зародився у вугільній промисловості і полягав у раціоналізації технологічних процесів, у правильному розподілі праці та організації робочого місця, завдяки чому значно підвищувалася продуктивність праці. На практиці стахановцем вважався кожний, хто не менш як удвічі перевищував виробничу норму. Слід зазначити, що, виходячи із наведених ознак, рух новаторів серед спеціалістів регіону розпочався задовго до трудового подвигу О. Г. Стаханова. З серпня 1933 року за ініціативою інженера Парамонова на шахті №4/21 Петровського рудоуправління застосовувалася система суцільної виїмки вугілля з лави, яка збільшувала середньомісячне просування лав з 27,5 до 50–60 м та створювала можливості для кон-

центрації гірничих робіт при більш ефективному використанні механізмів. Метод Парамонова настільки добре зарекомендував себе, що в березні 1934 року бюро Сталінського МПК вирішило поширити його на всіх шахтах Сталінського району [3]. У червні 1934 року начальник дільниці шахти імені Сталіна О. Ф. Пучнов запровадив новий графік вуглевидобутку, який забезпечив безперервну роботу лави протягом всіх робочих змін, підвищивши видобуток вугілля з 500 до 700–750 т на добу [4].

Як і у випадку з ударництвом та соціалістичним змаганням, більшість техперсоналу великої промисловості Донецької області спочатку з упередженням ставилася до ідеї масовізації стахановського руху, намагаючись уникнути участі у ньому. По-перше, багато спеціалістів залишалось осторонь руху новаторів, оскільки вважали його черговою короткотерміновою кампанією. По-друге, для освоєння нових методів роботи значній кількості ІТП бракувало необхідних для цього знань та умінь. Крім того, в умовах надзвичайної централізації керівництва промисловістю виробнича ініціатива всіляко обмежувалася, а невдалі експерименти зазвичай розцінювалися як акти шкідництва та саботажу.

Проте без участі спеціалістів — керівників та організаторів виробництва, — розвиток стахановського руху був неможливий. Для залучення ІТП до руху новаторів влада вдалася до примусу. В резолюції пленуму ЦК ВКП(б), який відбувся 21-25 грудня 1935 року, прямо вказувалося на необхідність “зломити... опір стахановському руху з боку консервативної частини господарників та інженерно-технічних працівників усіх галузей промисловості та транспорту” [5].

Переслідування технічної інтелігенції почалося з перших днів розгортання руху новаторів. Уже 17 вересня бюро Сталінського МПК ухвалило постанову про звільнення та притягнення до карної відповідальності начальника дільниці шахти №16/17 “Євдокіївка” Ігнатова за саботаж стахановських методів роботи [6]. А 21 вересня в Макіївці був проведений показовий процес над завідуючим шахтою №29 “Грузька” Вишняковим та начальником дільниці Федяєвим. Спеціалісти були присуджені до 7 років позбавлення волі лише за те, що не підготували лаву для роботи кращого забійника шахти [7]. До кінця 1935 року з таким формулюванням були засуджені 131 ІТП, ще 156 ІТП були звільнені. При цьому Донецький обком КП(б)У попередив

усіх керівників вугільних трестів, що “особи, зняті з шахт за саботаж стахановських методів роботи, не можуть призначатися на командні посади на інших шахтах і взагалі не повинні бути використані на шахтах” [8].

Одночасно з боротьбою з саботажниками та шкідниками державно-партійне керівництво вимагало від господарських та профспілкових органів допомогти спеціалістам очолити рух новаторів. У травні 1936 року пленум ЦК КП(б)У спеціальною постановою засудив практику Донецького обкому щодо “огульного зарахування низки інженерів і техніків у консерватори та саботажники без будь-якої на те підстави” [9].

Проблема поширення серед техперсоналу новаторських методів роботи вирішувалося на місцях доволі просто: те, що раніше було об’єктом соціалістичного змагання (винахідництво, перевиконання планових показників), перемістилося під вивіску стахановського руху. Тому не дивно, що згідно зі звітами господарських та партійних керівників наприкінці листопада 1935 року 387 ІТП та десятників вугільної промисловості області були стахановцями. Крім того, на здобуття державних нагород обласний та міські комітети КП(б)У висунули щонайменше 23 спеціаліста-новатора важкої промисловості [10].

Участь технічної інтелігенції в стахановському русі проявлялася в першу чергу в раціоналізаторській роботі. Техперсонал шахтоуправління “Червоний Жовтень” тресту “Артемвугілля” запровадив нову систему розробки вугільних пластів, завдяки чому був достроково виконаний план вуглевидобутку, а термін введення в експлуатацію нової шахти скорочений на два роки. Спеціалісти шахти імені Дзержинського організували з кінця листопада 1935 року стахановські зміни та доби. За таким же принципом стали працювати ще 8 шахт. Планові показники на них були перевиконані на 20–40%. На початку 1936 року інженер І. І. Бридько на шахті імені Димитрова тресту “Постишеввугілля” впровадив планово-попереджувальний ремонт врубмашин, встановив точний графік роботи лави та чіткий розподіл праці між робітниками. Ці заходи підвищили використання механізмів та продуктивність праці на 20–100% [11].

На шахтах тресту “Макіїввугілля” новий спосіб пересування конвеєра, запропонований інженером Кукліним, збільшив термін роботи лав з 16–17 до 23 годин на добу. Крім того, спе-

ціалісти тресту для підвищення ефективності праці робітників вводили індивідуальну відрядність, практикували суміщення суміжних професій. Пропозиція інженера тресту “Сталінвугілля” В. П. Гайдукова щодо вдосконалення конструкції вагонеток збільшила продуктивність праці на відкатці на 200%. У 1937 році начальники дільниць шахти №18 тресту “Сніжнянантрацит” І. О. Шашацький та шахти №22/6 тресту “Кіроввугілля” М. Г. Гвоздирков започаткували циклічну організацію видобутку вугілля, яка полягала в тому, що всі виробничі операції в забої були сполучені в часі. Ефект від такої новації був значним. На дільниці Шашацького протягом місяця виконувалося 30 циклів, у той час як у середньому по галузі — 17,5 циклів [12].

Не меншими виявилися результати запровадження руху новаторів у металургії. Восени 1935 року на Макіївському заводі відбулася нарада спеціалістів-передовиків. Реалізація висунутих ними пропозицій підвищила ефективність роботи станів на 16–18%. У середині грудня зміна інженера Ждановського та майстра Сорокіна на доменній печі №4 встановила світовий рекорд коефіцієнта використання печі — 0,57, при середньому в цеху в 0,77 [13]. Такі високі показники були наслідком цілеспрямованої роботи всього трудового колективу заводу на чолі з директором Г. В. Гвахарія. Саме завдяки Гвахарія на підприємстві в 1934 році була впроваджена система агрегатно-бригадного госпрозрахунку, яка дозволила відмовитися від державних дотацій. Досвід Макіївського заводу був використаний у масштабах усього СРСР. У 1935 році усі підприємства галузі почали працювати без дотацій.

Запорукою розвитку руху новаторів у металургійній промисловості стало створення з боку техперсоналу умов, необхідних для високопродуктивної праці робітників. Виступаючи в листопаді 1935 року на нараді кращих сталеварів, Г. В. Гвахарія зазначив, що умови, які вимагають стахановці, “не містять нічого виняткового, це найелементарніші умови, які повинен кожний керівник забезпечити... Директор заводу, начальник цеху, начальник зміни не може бути названий стахановцем, доки питання про умови не буде знято” [14].

Слушність цих слів на практиці довели робітники та спеціалісти Маріупольського заводу імені Ілліча. У жовтні 1936 року

М. М. Мазай встановив світовий рекорд продуктивності роботи мартенівської печі — 12,9 т сталі з квадратного метра поду печі. Значна роль у цьому досягненні належала також майстру печі Буровльову, начальнику зміни Моїсеєву та начальнику цеху Шнеєрову. Їхній почин підхопили спеціалісти інших цехів. Зміни майстрів П. О. Селезньова та братів Л. Т. та С. Т. Мірошніченко домоглися перевиконання плану з виробництва прокату на 25–30%. У лютому 1937 року майстри Ф. К. Шляєв та І. Т. Серов досягли коефіцієнта використання доменної печі 0,68–0,65 [15]. Виступаючи на Вседонецькому зльоті металургів-стахановців, директор заводу М. В. Радін зауважив, що першість підприємства в змаганні за високі виробничі показники була забезпечена ІТП, які керували модернізацією основних фондів, займалися масовим технічним навчанням робітників, створювали умови для безперебійної роботи агрегатів [16]. Участь техперсоналу заводу імені Ілліча в русі новаторів проявлялася також у раціоналізаторській роботі. У 1939 році ІТП підприємства запровадили низку важливих пропозицій. Так, О. С. Чепуркін виготовив пристрій для механізації найбільш трудомістких процесів у листообробному цеху. Удосконалення, запропоновані інженером мартену “Б” І. П. Рудаков, підвищили термін експлуатації мартенівської печі до 300 плавок. Інженер доменного цеху П. О. Коростик сконструював прилад для реєстрації вносу руди з домен [17].

Значних успіхів досяг колектив спеціалістів Ворошиловградського паровозобудівного заводу. В 1935–1937 роках були створені пробний зразок паровозу з пиловугільним опаленням, а також декілька моделей швидкісних локомотивів обтічної форми. В 1939 році під керівництвом конструкторів підприємства Сороки, Львова та Близнянського був спроектований та виготовлений перший у СРСР тепловоз. За наполегливу роботу в даній сфері головний конструктор заводу Сорока був нагороджений орденом Леніна [18].

Однак перебільшувати здобутки стахановського руху не варто. Гонитва за рекордами призводила до виробничих аварій, які кваліфікувалися як шкідництво та диверсії. При цьому головними винуватцями завжди оголошувалися спеціалісти. У 1936 році під суд були віддані майже 1000 ІТП вугільної галузі, половина з яких була визнана винними в шкідництві

та саботажі руху новаторів. А в 1937–1938 роках органами НКВС були заарештовані 3300 спеціалістів великої промисловості [19]. У звітах промислово-транспортного відділу ЦК КП(б)У прямо вказувалося, що “на більшості підприємств кількість інженерів-стахановців обмежується одиницями” [20]. Дійсно, за даними 89 найбільших профспілок СРСР на 1 вересня 1936 року частка стахановців серед спеціалістів становила 10,2% [21]. Що ж стосується Донбасу, то тут маємо наступні дані. В 1936 році у 20 вугільних трестах передовиками виробництва вважалися 70 інженерів і техніків. У металургійній промисловості до цієї категорії відносилися 12,7% ІТП, на Донецькій залізниці — 24,2% ІТП. На Ново-Краматорському машинобудівному заводі стахановцем був кожний п’ятий спеціаліст. У цілому протягом другої половини 1930-х років рух новаторів так і не став масовим. На Ворошиловградському паровозобудівному заводі частка ІТП-стахановців зростає в 1936–1939 роках з 22 до 34% [22].

Стахановський рух (рух новаторів), започаткований робітниками, одразу ж був підхоплений передовими спеціалістами провідних галузей народного господарства Донбасу. Даний рух спирався не тільки на трудовий ентузіазм робітничих мас, який уміло підігрівався державно-партійною пропагандою, але й на знання, вміння та багатий виробничий досвід інженерно-технічних працівників. Ставлення технічної інтелігенції до нових форм виробничої діяльності було неоднозначним. Лише невелика частина ІТП одразу і без застережень підтримала ідею стахановських методів роботи. Решта техперсоналу зайняла здебільше вичікувальну позицію і не поспішала запроваджувати ці методи на своїх виробничих дільницях та цехах. Така позиція викликала відповідну реакцію влади. Для поширення руху новаторів серед техперсоналу підприємств держава, з одного боку, використовувала методи адміністративного тиску та репресії, а з іншого — створювала умови для матеріального та морального заохочення роботи ІТП-стахановців. Проте на практиці в основному переважали методи залякування та примусу.

Результати державно-партійної політики із нав’язування руху новаторів технічній інтелігенції були невеликі. Не більше 20% спеціалістів офіційно брали участь у стахановському русі. Фактично зазначені показники були ще меншими, оскільки

неодмінним супутником стахановської штурмівщини були формалізм та різноманітні приписки.

Реальна участь техперсоналу у русі новаторів проявилася у сумлінному виконанні своїх професійних обов'язків, а також у раціоналізаторській роботі. Остання особливо активно проводилася у вугільній та металургійній галузях, окремі підприємства яких досягли завдяки цьому значних виробничих досягнень.

Але рух новаторів, заснований на гонитві за рекордами, не міг існувати довго. Уже в середині 1936 року виявилися негативні соціально-економічні наслідки адміністративного насадження стахановських виробничих норм. Криза руху стала очевидною для всіх. У таких умовах індустріально-технічна інтелігенція була оголошена винуватцем усіх лих і стала одним із перших об'єктів масових репресій в СРСР.

Слід зауважити, що даною публікацією вивчення участі інженерно-технічної інтелігенції Донбасу в стахановському русі не обмежується. Необхідно виявити специфіку розвитку цього руху серед ІТП інших промислових районів України, зокрема Харківського та Придніпровського. Крім того, порушена наукова проблема тісно пов'язана з питанням про виробничу та громадську діяльність технічної інтелігенції Донбасу в роки радянської модернізації.

Джерела та література

1. Волков В. С. Партийное руководство вовлечением специалистов промышленности в стахановское движение // Интеллигенция и развитие производительных сил социалистического общества: Сб. науч. трудов / В. С. Волков, В. В. Мишкин, И. М. Ладыжников. — Л.: Изд-во Ленинградского гос. пед. ин-та, 1976. — С. 3-16.; Касьянов Г. В. Про діяльність науково-технічних секцій профспілок України (1935-1937 роки) // УІЖ. — 1985. — №10. — С. 75-80.
2. Троян М. П. Стахановський рух: новий погляд // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Респ. міжвід. зб. наук. праць. — Вип. 1. — К.: Наукова думка, 1991. — С. 69-84; Касьянов Г. В. Українська інтелігенція 1920-1930-х років: соціальний портрет та історична доля. — К.: Глобус, Вік; Едмонтон: Канадський інститут Українських Студій Альбертського Університету, 1992. — 176 с.
3. Борисов. Система Парамонова — ценный вклад в угольную промышленность // Пролетарий. — 1934. — 14 марта.
4. Призант. В 4 смены // Пролетарий. — 1935. — 12 февр.
5. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898-1988):

- В 15-ти т. / Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. — 9-е изд., испр. и доп. — М.: Политиздат, 1985. — Т. 6. — С. 286.
6. Державний архів Донецької області (далі — ДАДО). — Ф. П-18. Сталінський міський комітет КП(б)У. — Оп. 1. — Спр. 145. — Арк. 123-124.
 7. Саботажники отданы под суд // Социалистический Донбасс. — 1935. — 22 сент.; ДАДО. — Ф. П-326. Донецький обласний комітет КП(б)У. — Оп. 1. — Спр. 314. — Арк. 54.
 8. ДАДО. — Ф. П-326. Донецький обласний комітет КП(б)У. — Оп. 1. — Спр. 406. — Арк. 38; Саркисов С. Стахановское движение на шахтах Донбасса. — К.: Партиздат ЦК КП(б)У, 1936. — С. 61.
 9. Коммунистическая партия Украины в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК: В 2-х т. / Ин-т истории партии при ЦК Компартии Украины — филиал Ин-та марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. — Т. 1. — К.: Политиздат, 1976. — С. 895.
 10. Підраховано за: ДАДО. — Ф. П-326. Донецький обласний комітет КП(б)У. — Оп. 1. — Спр. 445. — Арк. 2-5; Там же. — Спр. 493. — Арк. 13-26, 47-49; Там же. — Спр. 523. — Арк. 111.
 11. Мирингоф (Борисов) В. Мастера (Опыт профработы Краснознаменной шахты им. Дзержинского). — Сталино: Изд-во ЦК профсоюза рабочих каменноугольной промышленности Донбасса, 1936. — С. 53-54; Индустриализация СССР. 1933-1937 гг.: Док. и материалы / Отв. сост. З. К. Звездин. — М.: Наука, 1971. — С. 293-294; Командиры участков в борьбе за уголь. — Сталино: Изд-во журнала “Новый горняк”, 1937. — С. 3-4, 10-25.
 12. Стахановский год: опыт стахановской работы на шахтах треста “Макеевуголь”. — [Макеевка]: Изд-во треста “Макеевуголь” и ред. газеты “Макеевский рабочий”, 1936. — С. 32-33, 38-39; Стахановский метод на откате (библиотека журнала “Новый горняк”). — Сталино, 1936. — С. 26; Гудзенко П. П., Кульчицкий С. В., Шаталіна Є. П. Трудові почини робітничого класу 1921-1937 (На матеріалах Української РСР). — К.: Наукова думка, 1980. — С. 270-271.
 13. Касьянов Г. В. Про діяльність науково-технічних секцій профспілок України (1935-1937 роки) // УІЖ. — 1985. — №10. — С. 76; Индустриализация СССР. 1933-1937 гг.: Док. и материалы / Отв. сост. З. К. Звездин. — М.: Наука, 1971. — С. 571.
 14. ДАДО. — Ф. П-326. Донецький обласний комітет КП(б)У. — Оп. 1. — Спр. 445. — Арк. 109.
 15. Грушевский Д. Н. Имени Ильича. Из истории ордена Ленина Ждановского завода имени Ильича. — Донецк: Донбасс, 1966. — С. 90-91.
 16. ДАДО. — Ф. П-326. Донецький обласний комітет КП(б)У. — Оп. 1. — Спр. 713. — Арк. 16.
 17. Грушевский Д. Н. Имени Ильича. Из истории ордена Ленина Ждановского завода имени Ильича. — Донецк: Донбасс, 1966. — С. 94.
 18. Жданов Г. В., Компаниец З. Л. В коммуне остановка. Исторический очерк о Луганском локомотивостроительном заводе. — Донецк: Донбасс, 1967. — С. 82; Державний архів луганської області

- (далі — ДАЛО). — Ф. П-179. Ворошиловградський обласний комітет КП(б)У. — Оп. 2. — Спр. 148. — Арк. 142.
19. ЦДАГО України. — Ф. 1. Центральний Комітет Компартії України. — Оп. 6. — Спр. 439. — Арк. 99; Нікольський В. М. Правда через роки // Реабілітовані історією: У 27 т.: Донецька область. — Донецьк: Вид-во КП “Реґіон”, 2004. — Кн. 1. — С. 50; Реабілітовані історією: У 27-ми т.: Луганська область: У 3-х кн. / Редкол. тому: В. В. Просін, В. М. Голенко, В. В. Михайличенко та ін. — Луганськ, 2004. — Кн. 1. — С. 12-16.
 20. ЦДАГО України. — Ф. 1. Центральний Комітет Компартії України. — Оп. 20. — Спр. 6678. — Арк. 1.
 21. Волков В. С. Партийное руководство вовлечением специалистов промышленности в стахановское движение // Интеллигенция и развитие производительных сил социалистического общества: Сб. науч. трудов / В. С. Волков, В. В. Мишкин, И. М. Ладыжников. — Л.: Изд-во Ленинградского гос. пед. ин-та, 1976. — С. 14.
 22. ДАДО. — Ф. П-326. Донецький обласний комітет КП(б)У. — Оп. 1. — Спр. 831. — Арк. 11-20; Там же. — Спр. 1051. — Арк. 99; ДАЛО. — Ф. П-179. Ворошиловградський обласний комітет КП(б)У. — Оп. 1. — Спр. 142. — Арк. 124; Касьянов Г. В. Инженерно-технические секции профсоюзов Украины в социалистическом строительстве: 1926 — 1937 гг.: Дис. канд. ист. наук: / Ин-т истории АН УССР. — К., 1987. — С. 186.

Анотації

Струченков А. В. Инженерно-техническая интеллигенция Донбасса и стахановское движение во второй половине 1930-х годов.

В статье анализируется участие инженерно-технических работников Донбасса в стахановском движении (движении новаторов) во второй половине 1930-х годов: деятельность по оптимизации управления производством, рационализаторская работа и т. п. В публикации освещается отношение специалистов к стахановскому движению, а также репрессивные действия партийно-государственного руководства в отношении технической интеллигенции.

Struchenkov A. V. The technical intelligentsia of Donbass and the stakhanov movement during the second half of the 1930s.

The article deals with the participation of the engineering and technical staff of Donbass in the stakhanov movement (the innovators movement) during the second half of the 1930s: the activity aimed at improving the management of production, rationalization etc. The article tells about the attitude of specialists towards the stakhanov movement and also about repressive actions of the state and party leaders towards the technical intelligentsia.